

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 342.8:343.415

Братівник О. П.,
*аспірант кафедри кримінального права
Навчально-наукового Юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 160 КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

CRIMINAL LEGAL UNDERSTANDING OF THE SUBJECT OFFENSE UNDER ARTICLES 160 CRIMINAL CODE OF UKRAINE

У статті проаналізовано суб'єкти такого злочину, як підкуп виборця, учасника референдуму, передбаченого ч. 1–4 ст. 160 КК України. Виявлено особливості суб'єктів злочину підкуп виборця, учасника референдуму та особливості кримінальної відповідальності за підкуп виборця, учасника референдуму. Суб'єктивний склад злочинів, передбачених ст. 160 КК, є неоднорідним: суб'єктами можуть виступати як особи, що володіють загальними ознаками (ч. 2, 3), так і особи, що володіють спеціальними характеристиками (ч. 1, 4), виключна наявність яких дає можливість для притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: суб'єкт злочину, підкуп виборця, учасника референдуму, кримінальна відповідальність, вибори, референдум.

В статье анализируются субъекты такого преступления, как подкуп избирателя, участника референдума, предусмотренного ч. 1–4 ст. 160 Уголовного кодекса Украины. Выявлены особенности субъектов преступления подкуп избирателя, участника референдума и особенности уголовной ответственности за подкуп избирателя, участника референдума. Субъективный состав преступлений, предусмотренных ст. 160 Уголовного кодекса Украины, является неоднородным: в качестве субъектов могут выступать как лица, которые владеют общими признаками (ч. 2, 3), так и лица, которые владеют специальными характеристиками (ч. 1, 4), исключительное наличие которых дает возможность для привлечения их к уголовной ответственности.

Ключевые слова: субъект преступления, подкуп избирателя, участника референдума, уголовная ответственность, выборы, референдум.

The subjects of such crime, as subornation of elector, participant of referendum, are analysed in the article, envisaged part 1–4 century 160 the Criminal code of Ukraine. The features of subjects of crime are educed subornation of elector, participant of referendum and feature of criminal responsibility for subornation of elector, participant of referendum. Subjective composition of the crimes envisaged to the article 160 of the Criminal code of Ukraine is heterogeneous: both persons that own general signs (part 2, 3) and persons, that own the special descriptions (part 1, 4) the exceptional presence of that gives an opportunity for bringing in of them to criminal responsibility, can come forward as subjects.

Key words: subject of crime, subornation of elector, participant of referendum, criminal responsibility, elections, referendum.

Одним із засобів забезпечення відображення реальної волі громадян України шляхом виборів та референдуму є кримінально-правова охорона їх виборчих та референдних прав. Зважаючи на динаміку виборчого та референдного законодавства, появу нових форм порушень виборчого та референдного процесів, кримінальне законодавство повинне не лише оперативного на них реагувати, а й вчасно реалізувати запобіжну функцію. З огляду на ці та інші міркування Кримінальний кодекс України (надалі по тексту – КК), ст. 160 регламентує відповідальність за підкуп виборця, учасника референдуму.

Беручи до уваги обставину, що питання кримінально-правової характеристики суб'єкта, винного за підкуп виборця, учасника референдуму висвітлювалося лише в контексті відповідальності за перешкоджання здійсненню виборчого права та порушення законодавства про референдум, аналіз його ознак у світлі останніх змін до КК набуває актуаль-

ного значення. Особливо якщо зважати на суттєво розширену (за змістом) законодавчу заборону аналізованої поведінки.

Кримінально-правова характеристика суб'єкта виборчих злочинів (тією чи іншою мірою) виступила предметом наукових розвідок Л.П. Медіної, І.О. Зінченко, С.Я. Лихової, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, В.П. Тихого, М.І. Хавронюка та ін. Враховуючи чинну редакцію ст. 160 КК України, чимало наявних напрацювань повинні бути теоретично розвинуті та доповнені, а деякі з них – практично переосмислені.

Мета статті полягає у кримінально-правовому аналізі особливостей суб'єкта злочину, передбаченого ст. 160 КК України.

З усіх елементів складу злочину суб'єкт злочину має найменш проблемно-дискусійний характер. Серед поглядів сучасних вчених немає суттєвих відмінностей відносно визначення поняття «суб'єкт злочину».

На думку Є.В. Стрельцова, суб'єкт злочину – це фізична осудна особа, що здійснила злочин у віці, з котрого відповідно до кримінального кодексу може наступати кримінальна відповідальність [1, с. 124].

Аналізуючи думки авторів, які займалися дослідженням зазначеного елемента складу злочину або торкалися тлумачення цього поняття у своїх працях, можна дійти висновку, що суб'єкт злочину – це фізична осудна особа, яка досягла певного (встановленого кримінальним законом) віку.

У КК інститут суб'єкта злочину отримав своє законодавче закріплення у ст. ст. 18–22 КК України, які визначили ознаки суб'єкта злочину – осудність та вік, вказавши, крім того, що суб'єктом злочину може виступати виключно фізична особа. Незважаючи на те, що в юридичній літературі достатньо багато уваги приділено як вченню про суб'єкта злочину загалом, так і вивченню спеціального суб'єкта злочину, окреслена проблематика у контексті характеристики ст. 160 КК містить як теоретичний, так і практичний зміст.

Поняття «фізична особа», «осудність» і «вік кримінальної відповідальності» є ознаками суб'єкта злочину й називаються в науці кримінального права загальними або ще обов'язковими. Суб'єкт злочину, якому притаманні тільки загальні або обов'язкові ознаки, відповідно, називається «загальним» [2, с. 28]. Крім загальних (обов'язкових) ознак суб'єкта злочину, наука кримінального права виділяє також спеціальні (додаткові і факультативні) ознаки, властиві суб'єктам деяких складів злочинів. Наявність у суб'єкта злочину разом із загальними також і спеціальних ознак свідчить про те, що цей суб'єкт є спеціальним. Відповідно, спеціальним суб'єктом визнається особа, яка вчиняє діяння, заборонене не для всіх без винятку осіб, а тільки для певної категорії, до якої вона належить [3, с. 20].

Розглянемо взаємодію спеціальних суб'єктів із загальними під час вчинення підкупу виборця, учасника референдуму. Із цього приводу варто погодитись із позицією А.В. Солдатенко, який зазначав, що допомога загальних суб'єктів злочинів сприяє вчиненню спеціальними суб'єктами злочинів та її необхідно кваліфікувати як пособництво [4, с. 203–208]. Під час вчинення аналізованого делікту суб'єктом виступає виборець, учасник референдуму, тобто громадянин України, що досяг вісімнадцяти років і має право голосу.

Вказане розуміння спеціального статусу є визначальним, оскільки виборцем можуть бути не усі особи, які проживають на території України. Так, П.П. Андрушко визначає суб'єктом цього злочину громадянина України, якому на день проведення відповідних виборів виповнилося вісімнадцять років, який включений до списків виборців і одержав виборчий бюлетень для голосування [5, с. 35].

Згідно з положеннями Законів України «Про вибори Президента України», «Про місцеві вибори», «Про вибори народних депутатів України» та «Про всеукраїнський референдум» виборчим та референдним правом володіють особи, яким на день виборів/референдуму виповнилося вісімнадцять років;

мають відповідні документи, які підтверджують особу та громадянство України, виборця на виборах та референдумі: паспорт громадянина України, тимчасове посвідчення громадянина України (для осіб, недавно прийнятих до громадянства України); картку (довідку) установи виконання покарань або слідчого ізолятора (для осіб, які перебувають в установах виконання покарань або слідчих ізоляторах); паспорт громадянина України для виїзду за кордон; дипломатичний паспорт; службовий паспорт; військовий квиток (виключно для військовослужбовців строкової служби); посвідчення члена екіпажу (для голосування на референдумі).

У науці кримінального права України спеціальному суб'єкту злочину приділена достатньо велика увага. Наприклад, В.В. Устименко вважає спеціальний суб'єкт злочину окремим інститутом Загальної частини кримінального права і вбачає його значення у тому, що наявність ознак спеціального суб'єкта в диспозиції закону завжди обмежує коло осіб, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Тому особа, яка не має ознак спеціального суб'єкта, не може нести кримінальну відповідальність саме за цим законом. Вона взагалі не підлягає кримінальній відповідальності або відповідає за злочин із загальним суб'єктом [6, с. 21].

Як вказує В.Я. Тацій, спеціальний суб'єкт – це особа, яка, крім обов'язкових загальних ознак, володіє додатковими спеціальними ознаками, передбаченими у статті Особливої частини для суб'єкта конкретного складу злочину. Ознаки спеціального суб'єкта доповнюють загальне поняття суб'єкта злочину, виступаючи як додаткові. Таким чином, ознаки спеціального суб'єкта певною мірою є обмежувальними, бо вони визначають, що той чи інший злочин може вчинити не будь-яка особа, а тільки та, яка має такі ознаки [7, с. 133–134].

Спеціальним суб'єктом злочину визнається особа, яка, крім загальних (фізична особа, вік, осудність), володіє певними додатковими ознаками встановленими кримінально-правовою нормою, які, відповідно, враховуються під час кваліфікації злочинів [8, с. 324]. На думку Ш. Рашковської, спеціальним суб'єктом злочину є особа, яка, окрім необхідних ознак загального суб'єкта (вік і осудність), передбачених у законі, повинна ще володіти особливими додатковими ознаками, що дають можливість залучити цю особу до кримінальної відповідальності за вчинення злочину [9].

Н.С. Лейкіна і Н.П. Грабовська зазначають, що спеціальними є суб'єкти, які володіють конкретними особливостями, зазначеними у диспозиції статті. При цьому визнання деяких осіб спеціальними суб'єктами зумовлено, насамперед, тим, що внаслідок займаного ними положення вони вже можуть скоювати злочини, які не можуть бути вчинені іншими особами [10].

Як бачимо, більшість поглядів авторів є однаковими у тому, що, крім загальних ознак, спеціальний суб'єкт злочину володіє і певними додатковими ознаками.

У разі вчинення підкупу виборця, учасника референдуму суб'єктом виступає виборець, тобто громадянин України, що досяг вісімнадцяти років і має право голосу. Суб'єкт, передбачений ч. 1 ст. 160 КК України – спеціальний – виборець, тобто особа, яка відповідно до законів про вибори має право голосу, повинна голосувати особисто і не має прав передавати виборчий бюлетень іншій особі. Мова йде про громадянина України, якому на день проведення відповідних виборів виповнилося вісімнадцять років, який був включений до списків виборців на виборчій дільниці і одержав особисто виборчий бюлетень для голосування у порядку, визначеному виборчим законодавством.

Поняття виборця визначається лише через сукупність прав та обов'язків, які в цілому і регламентують спеціальний статус цього суб'єкта виборчого процесу та статус спеціального суб'єкта злочину у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння. Досягаючи вісімнадцяти років, громадянин України набуває можливості реалізувати своє право, для чого також потрібне внесення його до списків виборців за місцем проживання. У випадку порушення своїх обов'язків під час реалізації свого права особа може бути притягнута до різних видів відповідальності, зокрема і кримінальної.

У ч. 2 ст. 160 КК України визначено відповідальність за підкуп стороною, що пропонує виборцю в будь-якій формі неправомірну вигоду (загальний суб'єкт злочину). Тобто це може бути будь-яка особа, яка, переслідуючи будь-які міркування, керуючись різними мотивами, прагне перемоги «вигідного» їй кандидата чи місцевої організації політичної партії або бажаного для неї виду поведінки, пов'язаної з безпосередньою реалізацією громадянина свого виборчого права чи права на участь у референдумі (відповідно до ч. 3 – загальний суб'єкт злочину).

Суб'єкт складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 160 КК, є спеціальним – це член виборчої комісії або комісії з референдуму, член ініціативної групи референдуму, кандидат або його довірена особа на виборах, представник політичної партії чи місцевої організації політичної партії у виборчій комісії чи комісії з референдуму, уповноважена особа політичної партії чи місцевої організації політичної партії, офіційний спостерігач на виборах або референдумі.

Досліджуючи питання спеціального суб'єкта злочинів проти виборчих прав громадян, В.О. Навроцький зазначає, що громадяни мають можливість здійснювати функції держави у виборчих комісіях незалежно від виконуваної ролі (голови, секретаря або члена комісії) на період часу з моменту утворення комісії і до припинення її повноважень [11, с. 315–316]. Вивчення питання про спеціальний суб'єкт злочину в контексті кримінальної відповідальності за перешкоджання здійсненню виборчого права та права брати участь у референдумі неможливе без виокремлення групи ознак, за якими особа може бути визнана службовою.

Як зазначає П.П. Андрушко, члени виборчих комісій та комісій із референдуму визнаються служ-

бовими особами, при цьому він не конкретизує, до якої саме категорії службових осіб їх треба віднести [5, с. 192]. Для визначення статусу членів виборчої комісії та комісії з референдуму треба звернутися до положень законів України «Про Центральну виборчу комісію», «Про всеукраїнський референдум» і виборчих законів, якими врегульовано порядок створення виборчих комісій та повноваження їх членів. Існує позиція, що члени ЦВК не виконують функцій представників влади, а надто організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків [12, с. 166]. Однак з таким твердженням погодитися складно з огляду на виборче законодавство. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» ЦВК є постійно діючим колегіальним державним органом, який діє на підставі Конституції України, цього та інших законів України і наділений повноваженнями щодо організації підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, всеукраїнського і місцевих референдумів у порядку та межах, встановлених цим й іншими законами України.

Дещо іншу позицію щодо цього питання займає М.О. Мягков. Характеризуючи суб'єкт, автор констатує недосконалість викладу ознак вчинення злочину членом виборчої комісії, адже з такого формулювання випливає, що член виборчої комісії виступає службовою особою. На підставі аналізу примітки до ст. 364 КК України робиться висновок, що більшість членів виборчих комісій не є службовими особами. Службовими особами під час вчинення перешкоджання здійсненню виборчого права автор вважає лише членів ЦВК, голів територіальних виборчих комісій та членів інших виборчих комісій за умови надання їм відповідних службових повноважень колегіальним рішенням цієї комісії [13, с. 14].

Тобто член виборчої комісії, а, відповідно, як і член комісії з референдуму, є службовою особою лише у випадку надання йому службових повноважень колегіальним рішенням відповідної комісії. Досліджуючи статус членів виборчої комісії та комісії з референдуму як суб'єктів злочинів, С.Я. Лихова зазначає: «Якщо членів територіальних (окружних) виборчих комісій можна віднести до категорії службових осіб, то члени дільничних виборчих комісій (та комісій з проведення референдуму) такого статусу не мають» [14, с. 389]. Тобто члени всіх інших, крім дільничної виборчої комісії чи комісії з референдуму, є службовими особами.

Враховуючи позицію та дослідження науковців, а також зважаючи на зміст положень ст. ст. 17–23 Закону України «Про Центральну виборчу комісію», які визначають повноваження членів ЦВК, доходимо висновку, що члени ЦВК є службовими особами (ототожнення), які виконують організаційно-розпорядчі функції.

Стаття 17. «Загальні повноваження Комісії»:

– п. 5 – здійснює консультативно-методичне забезпечення діяльності виборчих комісій та комісій

із референдумів, приймає обов'язкові для використання в роботі виборчих комісій та комісій із референдумів роз'яснення й рекомендації;

- п. 71 – утворює територіальні виборчі комісії;
- п. 10 – забезпечує акредитацію офіційних спостерігачів.

Стаття 18. «Повноваження Комісії щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України»:

– п. 5 – формує територіальні виборчі комісії з виборів Президента України; здійснює повноваження територіальної виборчої комісії для закордонного виборчого округу;

– п. 7 – здійснює контроль за цільовим використанням коштів, виділених з Державного бюджету України на підготовку й проведення виборів Президента України.

Варто особливо наголосити на тому, що тлумачення виборчих законів, за винятком Закону України «Про Центральну виборчу комісію», не дає підстав однозначно стверджувати той факт, що всі члени виборчих комісій (територіальних, окружних, дільничних) займають однакове службове становище та є службовими особами. Сьогодні однозначно вирішити це питання не є можливим у зв'язку з неоднозначним тлумаченням та визначенням термінів у самому виборчому законодавстві.

Чинне виборче/референдне законодавство не дає чіткого розуміння поняття члена ініціативної групи референдуму, кандидата або його довіреної особи на виборах, представника політичної партії чи місцевої організації політичної партії у виборчій комісії чи комісії референдуму, уповноваженої особи політичної партії чи місцевої політичної організації, офіційного спостерігача на виборах або референдумі.

Тлумачення спеціального законодавства дає нам можливість сформулювати кримінально-правове загальне розуміння статусу цих осіб, їх функцій та повноваження.

1. До ініціативної групи може входити будь-яка особа, яка досягла віку 18 років, має право брати

участь у референдумі (у тому числі шляхом голосування) і постійно проживає на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

2. Довіреною особою кандидата може бути особа будь-яка особа, яка досягла віку 18 років, має право брати участь у виборах/референдумі, є дієздатною.

3. Офіційним спостерігачем як суб'єктом виборчого (референдумного) процесу може бути особа, правомочна вести спостереження за ходом голосування, підрахунком голосів, іншою діяльністю учасників виборів (референдуму) у період голосування та під час встановлення їх результатів. Ним може бути громадянин України, який має право голосу і який при цьому не є членом виборчої комісії.

Офіційним спостерігачем від іноземної держави, міжнародної організації на місцевих виборах можуть бути особи, запропоновані для реєстрації офіційним спостерігачем відповідно іноземною державою чи міжнародною організацією та зареєстровані Центральною виборчою комісією в порядку, встановленому Законом.

Проведене автором дослідження дало йому можливість обґрунтувати низку таких висновків. Суб'єктивний склад злочинів, передбачених ст. 160 КК, є неоднорідним: суб'єктами можуть виступати як особи, що володіють загальними ознаками (ч. 2, 3), так і особи, що володіють спеціальними характеристиками (ч. 1, 4), виключна наявність яких дає можливість для притягнення їх до кримінальної відповідальності. Абсолютна більшість ст. 160 КК змушує з метою з'ясування ознак суб'єкта злочину звертатися до виборчого законодавства України, якому, варто зазначити, притаманна неоднозначність формування багатьох положень. Це, безумовно, створює практичні труднощі під час кваліфікації протиправної поведінки за ст. 160 КК і вимагає внесення відповідних законодавчих змін та коригувань. Подальші наукові розвідки кримінальної відповідальності за підкуп виборця, учасника референдуму, перспективно здійснювати, зокрема, у плані аналізу суб'єктивної сторони та її складових елементів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / під ред. Є.Л. Стрельцова. – Х. : Одиссей, 2005. – 864 с.
2. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / за ред. проф. М.І. Мельника, доц. В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – 465 с.
3. Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина : [навч. посібник для студ. юрид. фак. вищ. навч. закл.] / В.К. Гришук. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2006. – 586 с.
4. Солдатенко А.В. Суб'єкт складів злочинів проти виборчих прав громадян // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнар. наук. практ. конф. (7–8 квіт. 2006 р.) : у 2 ч. / Львів. юрид. ін-т МВС України. – Л., 2006. – Ч. 2. – С. 203–208.
5. Андрушко П.П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика : [монографія] / П.П. Андрушко. – К. : КНТ, 2007. – 328 с.
6. Устименко В.В. Спеціальний суб'єкт преступления / В.В. Устименко. – Х. : Выщашк., Изд-во при ХГУ, 1989. – 104 с.
7. Тацій В.Я. Суб'єкт злочину / В.Я. Тацій // Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.–Х. : Юрінком Інтер – Право, 2001. – С. 130–141.
8. Стрельцов Є.Л. Спеціальний суб'єкт злочину у новому Кримінальному кодексі України / Є.Л. Стрельцов // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук.– практ. конф. (Харків, 25–26 жовтня 2001 р.) / редкол.: В.В. Сташис та ін. – К.–Х. : Юрінком-Інтер, 2002. – С. 59–61.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 324 с.
10. Рашковская Ш.С. Советское уголовное право. Часть Общая / Ш.С. Рашковская. – М., 1972. – 202 с.

11. Лейкина Н.С. Субъект преступления / Н.С. Лейкина, Н.П. Грабовская // Курс советского уголовного права. Общая часть. – Т. 1. – Л., 1968. – С. 389–390.
12. Владимиров В.А. Субъект преступления по советскому уголовному праву / В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий. – М., 1964. – 850 с.
13. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : [навч. посіб.] / В.О. Навроцький. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.
14. Мягков М.О. Перешкоджання здійсненню виборчого права: проблеми кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К. : НАН України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2006. – 20 с.
15. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : [монографія] / С.Я. Лихова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 573 с.